

Joan de Borgonya***Sant Feliu salvat de les aigües pels àngels. Retaule de Sant Feliu***

1519-1520

Trempe, oli/fusta

203 x 164 cm

Museu d'Art de Girona Núm. reg. MDG 2295 Fons Bisbat de Girona

Des de mitjan segle XV era molt habitual a Catalunya la presència d'artistes estrangers, que provenien principalment de diferents regions del nord i l'est de França (flamencs, picards, borgonyons i alsacians). Aquest fet afavorí que el retaule de Sant Feliu, per a l'església de Sant Feliu de Girona, fos encarregat en primera instància al pintor flamenc Perris de Fontanes (o Pere de Fontaines) el 1515. Tanmateix, el creador mor el 1518 i el deixa inacabat. En conseqüència, es va haver de buscar un nou pintor, també de prestigi; es va arribar a un acord amb Joan de Borgonya, nascut a Estrasburg i, per tant, alsacià —malgrat el sobrenom—, que llavors estava treballant a la catedral de Barcelona. Durant l'estiu o la tardor de 1519, acabada la feina a Barcelona, es traslladà a Girona, on durant tres anys produí i acabà el retaule de Sant Feliu.

Durant la seva estada a Girona Joan de Borgonya compaginà la feina d'aquest retaule amb una altra: la producció del retaule de Santa Úrsula per a la catedral de Girona, que a començament del segle XIX fou traslladat a l'església de Santa Maria de les Olives (Sant Esteve de Guialbes). El 1936, en esclatar la Guerra Civil, les dues esglésies (Sant Feliu de Girona i Santa Maria de les Olives) van patir destrosses que afectaren inevitablement els seus retaules. Actualment, del retaule de Santa Úrsula només se'n conserva la taula central (avui al Museu d'Art núm. reg. MDG 373) i del retaule de Sant Feliu les sis taules de Joan de Borgonya (avui dia conservades al Museu d'Art).

El flamenc Pere de Fontaines havia estat vivint i treballant a Girona a començament del segle XVI. Es va traslladar a Barcelona el 1511, on, entre altres feines, participà en el tribunal d'artistes que avaluaren els projectes presentats per a l'execució del nou retaule major de l'església de Santa Maria del Pi, entre els quals figurava el de Joan de Borgonya. La feina d'aquest darrer fou molt ben valorada per Fontaines, sobretot la tècnica a l'oli, mentre que els altres examinadors preferien el tremp. Aquest motiu, i segurament també la procedència, facilità que establissin una bona relació i que Borgonya acabés assumint l'obra del retaule dedicat al sant patró de l'església de Sant Feliu de Girona el 1518.

L'església estava dedicada a Sant Feliu l'Africà, dit així perquè va néixer a Scyllis, prop de Cartago, i morí màrtir a Girona durant la persecució de Dioclecià contra els cristians l'any 303. El sant va arribar per mar a Empúries i d'allà es traslladà a Girona, per tal de donar suport a la comunitat cristiana local. Fou detingut per l'autoritat romana i sotmès a diverses tortures: el lligaren a uns cavalls i l'arrossegaren per la ciutat; curat de les ferides, fou dut a Sant Feliu de Guixols, enfilat a una barca que el menà fins a la Punta dels Guixols i aquí llençat al mar lligat a una roda de molí, però miraculosament també se salvà. Finalment el mataren estirant-li la pell amb ganxos. Enterrat a Girona, sobre la seva tomba s'aixecà l'església de Sant Feliu.

La taula Sant Feliu salvat de les aigües pels àngels de Borgonya ens mostra el miracle que va tenir lloc a Sant Feliu de Guixols. En primer terme veiem el sant dins la barca, amb les mans lligades a la roda de molí, poc abans de ser llençat al mar. Just al darrere d'aquesta escena torna a apareixer el sant, salvat d'ofegar-se gràcies als àngels.

La iconografia naval medieval ens sol mostrar com eren les barques de pesca sempre que es representen els apòstols pescadors sant Pere i sant Andreu. Evidentment són embarcacions menors, propulsades a rem i sovint també a vela, amb un sol arbre a vela llatina.

En aquest cas, la barca no es representa sencera i la gran quantitat de persones embarcades tampoc permet observar gaires detalls. El que veiem és gairebé la meitat del davant de la barca. La testa de la roda de proa sobresurt per sobre del personatge del barret vermell. Aquesta divideix els dos costats de l'embarcació: la senestra (o babord), on es recolza el sant, i el costat de dreta (o estribord), del qual veiem un tros. Pel que fa al buc de l'embarcació, podem observar que el costat que ens mostra està format per un mínim de sis taules del folre, de les que cal destacar-ne una en concret, d'un color marró més fosc i més estreta: és la cinta. Les taules del folre només actuen de revestiment. En canvi, la cinta té una importància estructural i dona solidesa al conjunt de les costelles, ja que les uneix de proa a popa, just per sobre de la línia de flotació.

Si seguim observant, podem veure l'orla, fusta que es posa planera sobre el capdamunt del folre, com una barana i a sobre una escalemera, just per sota del colze del soldat. L'escalemera és una peça de fusta que es clava sobre l'orla i té la funció de sostenir l'escàlem, la clavilla dreta on se subjecta el rem. L'esforç del remer es fa en part sobre l'escàlem i sobre l'escalemera. Per tant, aquesta també té la funció d'evitar que en remar l'orla es faci malbé o es desgasti. Tota barca sol tenir tres o quatre parells d'escàlems i, en conseqüència, tres o quatre escalemeres a cada banda. És una dada interessant perquè permet conèixer el sistema de propulsió —a rem— i la quantitat de remers (pel nombre de bancs, parells d'escàlems o remes).

Al fons de l'escena s'aprecia una gran nau, probablement per tal de donar més realisme al lloc que protagonitza els fets que descriu la taula: el port de Sant Feliu de Guixols. Hem de tenir en compte que l'artista o el patrocinador volia destacar la importància que tenia aquest port, que no només era el port marítim de Girona (tal com era Cotlliure per a Perpinyà i Roses per a Castello d'Empúries), sinó el port on es construïren i carenaren més naus de la costa catalana entre els segles XIV i XVI. A la seva activitat comercial s'hi afegia la intensa activitat de construcció i reparació de tot tipus d'embarcacions i, en especial, dels grans vaixells mercants, com les coques, naus i naus grosses (moltes propietat de mercaders de Girona i Barcelona). Evidentment, els mercaders, sovint els principals patrocinadors dels retaules, desitjaven que es representés el transport marítim que els havia enriquit, aprofitant sobretot quan el mar o un vaixell es trobava present a la vida i miracles d'un sant (com santa Ursula, sant Nicolau i santa Magdalena).

En aquest cas, Borgonya representa la nau grossa mediterrània, el vaixell mercant més gran que existia. La vista de tres quarts des de popa, habitual en la iconografia naval, permet veure la popa, un costat i la coberta del vaixell. Podem observar, en aquest cas, que el

seu buc tenia un mínim de tres cobertes, que s'aprecien pel conjunt de cintes que van de proa a popa. Cal destacar la presència de cinc bularcames, els reforços transversals exteriors, a més de la superestructura del castell de proa i el castell de popa.

El castell de proa té forma triangular, amb dues cobertes i barana a la superior. Pel costat de popa veiem l'obertura que connecta la coberta principal amb l'espai interior del castell de proa. A banda i banda de l'accés, la mampara està feta amb taules tinglades, com les teules d'una teulada. Per contra, el castell de popa s'adapta perfectament al buc i està també format per dues cobertes o més, en què la superior disposa de barana. Per sota del castell de popa podem veure la popa plana o de mirall, amb el timó de roda i l'arjau que entra al castell de popa.

El sistema de propulsió és a vela i podem veure els diferents arbres de què disposa la nau: a proa, un botalló que sosté els rampugolls que ajudaven a llevar les àncores; el bauprés, on es fixen les escotes que venen de l'arbre de trinquet; l'arbre de trinquet al castell de proa, que hauria de dur una vela quadra; l'arbre mestre al mig, amb una gran vela quadra —no s'aprecia gàbia ni vela de gàbia, ja que queda tallada l'escena per dalt— i al castell de popa, l'arbre de mitjana a vela llatina.

Les enormes dimensions del vaixell s'evidencien perfectament gràcies a la figura de dues persones a la coberta principal, que ens serveixen de referència. Altres aspectes que cal tenir en compte, deixant de banda el buc, són l'aparell, el diàmetre de l'arbre mestre i el de trinquet o bé la quantitat d'obencs de l'arbre mestre. Els obencs són els caps que sostenen transversalment els arbres. En aquest cas, l'arbre mestre en té com a mínim 13-15 per banda, quan les naus normalment en tenen entre 6 i 8.

El més curiós de tot és que no sembla que estigui navegant, però tampoc ancorada, atès que no es veuen les gúmenes de les àncores. Tot sembla indicar que estava patint un temporal. Els elements més afectats pel mal temps foren els arbres, el velam i l'eixàrcia. Mentre que l'arbre de mitjana a popa —amb la vela plegada a l'antena— està en perfectes condicions, l'arbre de trinquet i el mestre estan patint l'efecte del vent. La nau té l'arbre de trinquet trencat i a l'arbre mestre la vela, el treu, està sense control, amb molts caps trencats. El més estrany de tot és que la vela està per darrere de l'arbre, una posició en principi impossible, atès que l'antena i, per tant, la vela sempre estan a la cara de proa de l'arbre. La maniobra de l'antena de babord de l'arbre mestre és al seu lloc, mentre que la vela és a popa de l'arbre, i els caps de maniobra d'antena i vela pel costat d'estribord estan trencats. Tots els caps de l'arbre de trinquet i del bauprés voleien amb el vent o bé cauen i penegen pels costats de la nau cap al mar.

De fet, la nau representada té una forta semblança amb les dues naus que es veuen al fons del paisatge de la taula central del retaule de la Mare de Déu de Montserrat (c. 1485), obra de Bartolomé Bermejo, per a la sagristia de la catedral d'Acqui Terme, a Itàlia, o les naus que apareixen a les pintures del cicle de santa Ursula (1490-1495) de Vittore Carpaccio (avui a la Galeria de l'Accademia de Venècia). Però les naus grosses més semblants a les de Borgonya són les dues que apareixen a la taula de Santa Magdalena a Marseille del retaule de Santa Magdalena, de la catedral de Girona (avui al Museu Tresor de la catedral de Girona), obra de Pere Matès (1526), el pintor gironí, nascut a Sant Feliu de Guixols, que fou ajudant de Pere de Fontaines i introduït a la pintura renaixentista per Joan de Borgonya.

Bibliografia

- FREIXA CAMPS, Pere. Documents per a l'art renaixentista català. La pintura a Girona durant el primer terç del segle XVI. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 28, 1985, p. 165-188.
- FREIXAS CAMPS, Pere. La pintura a Girona i la seva diòcesi de camí cap a un nou model. A: Antoni Pladevall i Font (dir.). *L'art gòtic a Catalunya. Pintura III. Darreres manifestacions*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2006, p. 289-297.
- GARRIGA RIERA, Joaquim, Joan de Borgonya. Retaule de Sant Feliu. Sant Feliu davant fr. Rufo, De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura catalana del segle XVI: el bisbat de Girona. *Museu d'Art de Girona*, Girona, 1998, p. 63-69.
- GARRIGA RIERA, Joaquim, Joan de Borgonya. Notícies (1503-1525). De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura catalana del segle XVI: el bisbat de Girona. *Museu d'Art de Girona*, Girona, 1998, p. 175-177.
- PUJOL I HAMELINK, Marcel. Tecnologia i pesca a la Baixa Edat Mitjana: les embarcacions de pesca i l'art de la batuda a la costa catalana. *Barcelona. Quaderns d'Història*. Barcelona i el mar, 21, 2014, p. 156-168.
- PUJOL I HAMELINK, Marcel. La marina catalana a la Baixa Edat Mitjana. Sant Feliu de Guixols, un port excepcional en la construcció i carenat de coques, naus i naus grosses. *Diputació de Barcelona – Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 2018